

4. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве// Общая теория государства и права: В 3 т. – М., 2002. – Т.3. – 528 с.
5. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве: теретико-информационный аспект. – Саратов, 1994. 320 с.
6. Теория государства и права: курс лекций/под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 1997.,
7. Денисова А.М. Правові засоби: поняття та види / А. Денисова // Право України. 2010. - № 7. с.190 – 195.

Осауленко Андрій Олександрович,
доцент кафедри теорії держави та
права НАВС, кандидат юридичних
наук, доцент

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

На сьогоднішній день, категорії відповідальності та покарання займають одне з центральних місць у правовій науці, але вони досліджуються не тільки правом. Ці категорії розглядається також в історичному аспекті, в філософії, етиці, психології, соціології. Кожна галузь знання вивчає відповідальність та покарання під таким кутом, який диктується предметом її дослідження. Актуальність цієї статті полягає в тому, що предметом її дослідження є питання юридичної відповідальності та покарання, які розглядаються в контексті формування історико-теоретичних поглядів на ці правові категорії, починаючи з античності і до наших днів.

На нашу думку, для більш глибокого розкриття змісту та сутності таких фундаментальних категорій сучасної науки як „відповідальність” та „покарання” необхідно розглянути їх в історико-філософському аспекті, а також в сучасному науковому розумінні.

Розглядаючи історію виникнення відповідальності як такої, необхідно відзначити, що сучасні знання не дозволяють досить чітко визначити, з якого часу людина починає діяти відповідально, тобто усвідомлювати свій обов'язок відповідати за вчинене, свідомо контролювати свою поведінку, виходячи із власного відношення до соціальних вимог, які висуваються до членів суспільства. Визначення хронологічних меж виникнення феномену відповідальності в першу чергу пов'язане з вирішенням питання про те, коли і з якої причини людина почала усвідомлювати себе активним суб'єктом оточуючої його дійсності [1, с.5]. В зв'язку з цим можна припустити, що відповідальність зародилась з виникненням людського суспільства [2, с.12].

В давньогрецькому суспільстві відповідальності в широкому розумінні не існувало, так як олімпійські боги були не тільки об'єктом поклоніння, але і „священною санкцією”, яка реалізує відповідальність. Нове розуміння відповідальності виникає в період розквіту давньогрецької державності, тобто в період полісної організації суспільства, яка досягла апогею свого розвитку в V-IV ст. до н.е. [3, с.31].

У вченні Геракліта про Логос уже зафіксована можливість вибору людиною своєї поведінки і передбачається відповідальність за свій варіант вибору. В вищезазначеному вченні була поставлена основна естетична проблема: відношення реальної поведінки суб'єктів до тої, яка повинна бути, тобто співвідношення реального з обов'язковим. Суспільство в процесі свого розвитку розробляє вимоги бажаних варіантів поведінки. Вибираючи той чи інший варіант, людина несе відповідальність за наслідки свого вибору. Таким чином, саме у вченні Геракліта про Логос історично зафіксована не тільки можливість вибору людиною власного варіанту поведінки, але і одночасно відповідальність за цей вибір. Тобто соціальна відповідальність розглядалась як обов'язок суб'єкта акта поведінки зазнавати весь комплекс наслідків свого вибору. Встановлення всезагальної гармонії розглядалось як реальність за умови, якщо всі будуть дотримувати Логоса. Головним в законах була їхня відповідність загальному Логосу, керуючому розуму [4, с.20]. Отже, вирішення будь-якої людської проблеми полягало в долученні до Логоса шляхом його вивчення. Будь-яка вада людини, все вчинене ним зло пояснювались відхиленням від всезагального закону – Логоса.

Мислителі древнього світу розуміли важливість взаємозалежності людини, суспільства і держави. Вони вважали, що справедливий закон, помірний примус і диференціація відповідальності здатні забезпечити такий розподіл власності, праці і управління, при якому згладяться соціальні протиріччя і підсиляться єдність суспільства, що розпадається.

Починаючи із софістів, Демокрита і Сократа, зароджується розуміння відповідальності як внутрішньої якості людини [5, с.67]. Тобто акцент робиться на категорії „відповідальна-безвідповідальна” людина. Іншими словами, проблема відповідальності розглядалась в цей період як властивість, що

притаманна людині. Усвідомлення категорії відповідального суб'єкта здійснювалось через призму понять „моральний обов'язок”, „суспільний обов'язок”. Якщо людина дотримується морального та соціального обов'язку (фактично – визнає вимоги суспільства та моралі та дотримується їх) то вона є відповідальною, а якщо ні – безвідповідальною.

На думку Платона, викладеному в його знаменитому діалозі „Держава”, закон ставить собою мету не благоденство якої-небудь верстви населення, а благо всієї держави в цілому; де переконанням, де силою забезпечує він згуртованість усіх громадян [6, с.240]. Соціальні умови античності (рабство, сильний вплив релігії з її фаталістичним початком, недооцінка суб'єктивного моменту політико-правовою думкою) обумовили розуміння відповідальності лише як зовнішнього накладення волі суспільства, на волю індивіда, як відплата по заслугах.

В епоху Римської імперії, коли реальний життєвий успіх і моральні якості людини не зовсім співпадали, ідея єдності щастя і доброчесності була змінена: сама вимога справедливості в цьому світі була оголошена згубною, так як людина повинна бути доброчинною заради самої себе.

У середні віки, коли критерієм припустимої поведінки була Біблія і її офіційне тлумачення, а покарання розглядалося як самоціль, спокута за гріх, підсилюється тенденція розглядати відповідальність як кару. В етичній концепції християнства виникають і формуються релігійна ідея особистої відповідальності за спричинене зло, поняття внутрішнього самоконтролю, розуміння необхідності передбачати результати своїх вчинків і відповідати за них [7, с.71]. Особливістю етичної концепції християнства про відповідальність було, з одного боку, любов до людини, оскільки вона створена за образом та подібністю до Бога, а відповідно, не має можливості пізнати його задуми, людина повинна прагнути до ідеалу і любити навіть своїх ворогів (не спричиняти їм зла). З іншого боку, існувала жорстка вимога дотримуватись Божих заповідей. І якщо за порушення заповіді „полюби ближнього свого, як самого себе” люди не переслідувались, а лише засуджувались з точки зору моралі, то історії відомі випадки самої жорстокої реакції на порушення ряду інших заповідей. Більш того догмати вимагали не усвідомлення, а лише віри. Але і фаталізм як такий був відсутнім: якщо людина створена за образом Бога, то вона повинна володіти свободою волі, і під час вибору між світлом і темрявою, добром чи злом, тільки віра допомагає вчинити вірно. Але відповідальність за вибір лежить на тому, хто вибирає.

Пов'язуючи розвиток ідеї соціальної відповідальності з християнством, не можна недооцінювати ролі релігії в формуванні відносин відповідальності між окремими людьми та їх групами. Зрозуміло, що своїм виникненням соціальні та моральні норми завдячують не релігії, а системі людських відносин. Разом з тим, не можна заперечувати того очевидного факту, що цінності, які оголошуються християнською релігією, є вічними і неминучими та не залежать від рівня матеріального та духовного розвитку суспільства.

Наступний етап розвитку феноменів юридичної відповідальності та покарання пов'язаний з новим теоретичним обґрунтуванням останніх в середині XIX століття. Беккарія, Спіноза, Гельвецій, Гольбах, Гегель, Кант досліджували феномен відповідальності та покарання в філософській науці з загальних позицій категорій свободи та необхідності [8, с.103].

Необхідно відзначити, що саме філософська проблема діалектики свободи і необхідності є важливою методологічною основою розуміння феноменів відповідальності та покарання. Свобода, розглянута поза рамками необхідності, породжує не відповідальність, а свавілля, уседозволеність, волюнтаризм.

Отже, чим важливіше, масштабніше виконувана особою соціальна роль, тим вище повинна бути її соціальна відповідальність, як у розумінні усвідомлення значимості своєї діяльності, так і у відношенні тих несприятливих наслідків, що повинні впливати на діяннями, що суперечать соціальним вимогам.

Вперше в історії правової науки ввів термін „відповідальність” Т.Гоббс, який вжив його в змісті абстрактної відповідальності співгромадян, об'єднаних „суспільним договором” за дії своєї держави. І. Кант ототожнював відповідальність особи з її обов'язком, Гегель – з розумним усвідомленням нею необхідності визначеної лінії поведінки. Співвітчизник Т. Гоббса Дж. Милль майже двома сторіччями пізніше вперше застосував термін „відповідальність” у виключно ретроспективному змісті. Ця концепція також одержала своє відображення в роботах А. Бена, Ф. Бредлі, М. Шліка й інших. Але саме Дж. Милля можна вважати родоначальником ретроспективної відповідальності.

Інший аспект теорії відповідальності, пов'язаний з розумінням останньої як усвідомлення своєї ролі в ланцюзі явищ, як вплив на їхній розвиток, або не розглядався взагалі, або відходив на другий план. Лише в середині XX століття він привернув увагу дослідників. Намітилося більш широке розуміння відповідальності, ніж просто реакція на вчинки, що суперечать соціальним нормам.

У 40-50-ті роки XX століття такої позиції з питань проблеми відповідальності дотримувались і окремі закордонні філософи. Серед них можна назвати таких, як Ф. Поллак, Ж. Сартр, Н. Хейнс і інші.

Аналогічна точка зору була висловлена і у радянській філософській літературі в середині 60-х років, зокрема, у роботах Р. Косолапова, В. Маркова, В. Тугаринова., А. Черепніної та інших вчених [9; 10; 11]. Відповідальність за майбутнє (особливо за подальші перспективи, але також і за найближче майбутнє) утворює серцевину, є кристалізованою сутністю усякої відповідальності, відповідальності будь-якого роду, завжди і скрізь [11, с.84].

Зміст покарання як і юридичної відповідальності залежить від того, в рамках якої суспільно-економічної формації вони існують, які там були соціальні, політичні, культурні, моральні погляди, тобто, яка ідеологія панує в суспільстві. В значній мірі сутність покарання та юридичної відповідальності залежать від підходу до праворозуміння.

Природно-правова парадигма передбачає обґрунтування необхідності покарань інтересами розвитку людства як роду і людини як родової істоти. Для природно-правової концепції покарання є не відплата злом за зло, а поновленням порушеної справедливості. Покарання, будучи суворим, тільки за формою нагадує зло, але за своєю сутністю не є злом, оскільки несе в собі інший ціннісний заряд, протилежні завдання та цілі. Тому суворі покарання покликані не збільшувати загальну суму зла, а навпаки, її зменшувати.

Вбачається, що для успішного розвитку цивілізації найбільш прийнятним є те, щоб злочинці не користувались плодами своїх злочинів, а страждали б від понесених покарань. Дуже важливим є і те, щоб вид і міра покарання були співвідносні злочинам. Саме цю ідею у XVIII-XIX століттях активно пропагували видатні європейські філософи та юристи, зокрема Ч. Беккарія, І. Бентам, Вольтер, К. Цехаріс та інші. Саме в природно-правовому праворозумінні робиться наголос на покаранні як засобі відновлення справедливості, як віддачі рівним за рівне. Головне в праві не кара, а справедливість, вважають юснатуралісти. Покарання має бути не заради страху, а заради справедливості. Прогресивні мислителі неодноразово підкреслювали, що втрати від покарання мають мати істотні переваги над вигодами злочину, тобто, втрат від вчинення злочину, від покарання має бути більше ніж вигод від злочину. Іншими словами злочинець має втратити більше, аніж набуде вчинивши злочин.

Водночас, в сучасний період активно обґрунтовуються принципи раціонального зважування міри покарання і підкреслюється що держава не має права перевищувати при визначенні виду і міри покарання, міри розумності та обрушуватись на винного всією тяжкістю своєї державної машини.

Поширеною також є думка про те, що саме за допомогою кари суспільство лякає злочинця, щоб він більше не коїв злочинів. Водночас, абсолютизувати покарання як засіб залякування особливо в теперішній період, є недоцільним. Практика показує, що правосвідомість може сильніше впливати на поведінку людей, ніж страх. Залякані пригнічені страхом люди не можуть бути суб'єктами побудови демократичної, соціальної, правової держави. Вони є швидше матеріалом для маніпулювання – політиків, псевдоюристів, розмаїтих вождів тощо.

З позицій природного права практика здійснення покарання не повинна супроводжуватись приниженням особистості злочинця з боку представників державної влади. Одночасно доцільно зазначити, що не менш важливим аспектом в природно-правовому трактуванні проблеми покарання є те, що само по собі покарання повинно служити не тільки праву і справедливості взагалі, але і самій людині, яка вчинила злочин, як суб'єкту права. Тому злочинець є зацікавленим в існуванні справедливості не менше ніж його суддя.

Соціальною сутністю юридичної відповідальності є здійснювана “руками держави” природна негативна реакція суспільства (принаймні тієї його частини, волю якої виражає держава) на порушення певних соціальних інтересів, на “пошкодження” певних соціальних чи особистих благ [12, с.136]. Необхідно завжди виходити з того, що свідомість та воля являються регуляторами людської активності. Тому свобода волі, а відповідно і відповідальність являються продуктом історичного розвитку і їх роль постійно зростає по мірі розвитку демократичного суспільства.

Вбачається, що важлива роль в цьому процесі відведена пенітенціарній системі, яка створюється кожною державою не повинна мати слабких уразливих місць не повинна залишати лазівок для осіб, які прагнуть уникнути покарання. Їй необхідно бути максимально ефективною, щоб покарання для злочинця було невідворотним.

Суттєвим кроком по вдосконаленню пенітенціарної системи стало прийняття 11 липня 2003 року нового Кримінально-виконавчого кодексу України [13], який набрав чинності з першого січня 2004 року. В цьому нормативно-правовому акті визначаються головні положення щодо загальних принципів виконання і відбування всіх видів кримінальних покарань, правове положення засуджених, види органів і установ виконання покарань та контроль за їх діяльністю, а також визначені порядок та умови виконання і відбування кримінальних покарань, підстави та порядок звільнення від відбування покарання, здійснення контролю і нагляду за особами, які звільнені з місць позбавлення волі, а також особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Список використаних джерел:

1. Павлухин А.Н. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояние, перспективы / А. Павлушин, А. Чистяков. — М.: Закон и право, 2003. — 80 с.
2. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И. Самощенко, М. Фарукшин. — М.: Юрид. лит., 1971. — 240 с.
3. Історія вчень про державу та право : [посібник для підготовки до іспитів] / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський. — К. : ФОП Ліпкан О.С., 2010. — 196 с.
4. Зінченко О.В. Історія вчень про державу і право : [навч. посіб.] / О.В. Зінченко, О.В. Петришин. — Х.: Право, 2012. — 208 с.
5. Кон И.С. В поисках себя. Личность и самосознание / Кон И.С. — М., 1984. — 124 с.
6. Платон. Держава / Платон — К.: Основи, 2000. — 355 с.
7. Гусейнов А.А. Введение в этику / Гусейнов А.А. — М., 1985. — 208 с.
8. Волков Б.С. Проблема воли и уголовная ответственность / Волков Б.С. — Казань, 1965. — 136 с.
9. Косолапов Р. Свобода и ответственность / Р. Косолапов, В. Марков. — М., 1969. — 192 с.
10. Тугаринов В.П. Личность и общество / Тугаринов В.П. — М., 1965. — 206 с.
11. Черепнина А.П. Проблема ответственности в современной буржуазной этике / А.П. Черепнина // Вопросы философии. — 1965. — №2. — С. 82–86.
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / Рабінович П.М. — К., 1994. — 236 с.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради. — 2004. — №3—4. — Ст. 21.

**Осауленко Олександр Іванович,
професор кафедри теорії держави та
права та філософії Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
кандидат юридичних наук, професор**

СТИЛІСТИКА ПРАВОЗАСТОСОВНИХ АКТІВ

Аналіз змісту текстів правозастосовних актів дає підставу дійти висновку, що стилістичне їх викладення є не завжди досконалим, що, в свою чергу, призводить в деяких випадках до порушення законності в процесі правозастосовної діяльності.

Вивчення наукової літератури щодо стилістики акта застосування права, дає змогу дійти висновку, що ця проблема є вкрай малодослідженою. Виявлені лише деякі роботи з особливостей стилю окремих актів [1; 2], або роботи, що досліджують тільки юридичну термінологію [3; 4; 5]. Мають місце також дослідження, що стосуються стилю окремої документації [6] і, нарешті, роботи учених філологів, що розглядають юридичну мову в цілому – письмову та усну [7].

Стосовно ж інтересу до проблеми юридичної, то потрібно погодитися з Н.Н. Івакіною щодо того, що вчені, які так чи інакше досліджують питання мови, виступають насамперед як юристи, оскільки їх цікавить виражений в документі правовий зміст, аналіз же мови здійснюється, як правило, без відповідної лінгвістичної основи і зводиться власне кажучи до загальних міркувань про точність, дохідливість, виразність [8, с. 9]. Подібної точки зору дотримується також Р.І. Пащук [9, с. 4-5].

Основними рисами, характерними стилю правозастосовних актів можна назвати наступні.

1. Об'єктивність, тобто мова повинна носити узагальнений характер при відсутності суб'єктивізму.
2. Офіційність передбачає повну відсутність емоційності мови.
3. Стандартизованість, що проявляється в наявності значної кількості повторюваних мовних засобів і форм документів.

4. Стислість, що передбачає компактність викладу та економне використання мовних засобів.

В узагальненому вигляді стиль правозастосовних відрізняється наступними мовними особливостями:

1) перевага стилістично нейтральних книжкових слів; відсутність “зниження” лексики, елементів простої мови і жаргону, а також емоційних слів і оборотів (слів зі зменшувальними і збільшувальними суфіксами, сполучень типу: “і ось”, “а він як вдарить”, “тут вони і попались”, вигуків і риторичних запитань тощо);

2) широке вживання професійної термінології (юридичної);

3) часте використання віддієслівних іменників (типу “здійснення”, “порушення”, “переслідування”, “затримання”, “вилучення” тощо);